

ANTANAS ANDRIJAUSKAS

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

BERGSONO „POZITYVIOSIOS“ METAFIZIKOS SANTYKIAI SU VAKARŲ MĄSTYMO TRADICIJA

The Relation of Bergson's „Positive“ Metaphysics
to the Western Thinking Tradition

SUMMARY

The article considers how the concept of “positive” metaphysics of Henri Bergson is related to the tradition of classical as well as non-classical philosophy. It also analyzes the leading ideas and doctrines of intuitivistic philosophy. The influence of the main leading philosophers on Bergson's thinking and teaching is concisely discussed, focussing attention on such non-classical thinkers as Arthur Schopenhauer and Friedrich Nietzsche. Relying on the analysis of Bergson's philosophical texts, the peculiarities of his “positive” metaphysics is shown.

SANTRAUKA

Straipsnis skirtas prancūzų filosofo Henri Bergsono koncepcijos santykių su ankstesne klasikinės ir neklasikinės filosofijos tradicija aptarimui ir pagrindinių intuityvistinės filosofijos mokymų bei idėjų analizei. Glaustai aptariamas Bergsono filosofijos santykis su jai įtakos turėjusiais klasikinės filosofijos koryfėjais. Daugiausia dėmesio skiriama Bergsono mokymų santykiams su neklasikinės filosofijos atstovų Artūro Schopenhauerio ir Friedricho Nietzsche'ės mokymais, atskleidžiama jų idėjų įtaka Bergsono mąstysenai. Parodomas Bergsono pozityviosios metafizikos savitumas.

Prancūzų mąstytojas intuityvizmo pradininkas Henri Bergsonas (1859–1941) – vienas iškiliausių XX a. pirmosios

pusės Vakarų mąstytojų, kurio elegantiško stiliaus, egzistencinių motyvų prisoderinti veikalai jautriai perteikė savo epo-

RAKTAŽODŽIAI: Bergsonas, intuityvistinė filosofija, „pozityvioji“ metafizika, neklasikinė filosofija, Schopenhaueris.
KEY WORDS: Bergson, intuitivistic philosophy, “pozitiv” metaphysics, non-classical philosophy, Schopenhauer.

chos pasaulėjautą. Bergsonas, prisidengdamas žavinga gyvenimo tekamumo ir pasaulio intuityvaus pažinimo skraiste, plėtojo neklasikinės filosofijos principus. Jo veikaluose išryškėjo ne tik reakcija į racionalistinių tendencijų išgalėjimą, bet ir siekis atgaivinti metafizikos principus. Tikrovės suvokime filosofas iškelė intuityvų pažinimą ir tapo įtakingos intuityvizmo filosofijos pradininku. Filosofo prisipažinimu, jo tyrinėjimai turėję „vienintelį tikslą – suartinti metafiziką su mokslu, konsoliduoti šias sritis, neauktojant nė vienos iš jų, tačiau aiškiai atskiriant vieną nuo kitos.“¹

Tęsdamas Schopenhauerio tradiciją Bergsonas plėtojo naują „pozityvią“ metafiziką, kurioje teigė, kad racionalus protas gali pažinti tik surambėjusius neorganiškos negyvos gamtos reiškinius, o pažįstant gyvenimo procesus racionalus sąvokinis pažinimas yra bejėgis. Sudėtingas, su psichinėmis realybėmis susijęs, nuolat kintantis žmogaus dvasinis pasaulis gali būti pažįstamas, filosofo įsitikinimu, tik jautriausiais vidiniais dvasiniais išgyvenimais ir tobulu pažinimo instrumentu – *intuicija*, kuri nesurpriešina subjekto ir objekto, o yra tiesioginis gyvenimo ir savęs pažinimas. Įtakingas italų intuityvistinės filosofijos tendencijų skleidėjas Benedetto Croce išvalgiai pastebėjo: „Bergsonas tiksliai nusako naują metafiziką, kurios prasmė visiškai priešinga nei simbolinio mąstymo ir apibendrintos, abstrakčios patirties. Tai metafizika, kuri pretenduoja peržengti simbolius, mokslas kupinas visuminės patirties, priešingos kantiškam „universalios matematikos“ idealui, tai konceptualus platonizmas, kuris

remiasi intuicija vieninteliu tikru organu pajėgiančiu pažinti Absoliutą.“² Bergsonas *įnešė į neklasikinės filosofijos tradiciją jautrų psychologizmą, suaktualino filosofinės problematikos psychologizavimo, estetinio, sąmonės ir laikinių struktūrų su-reikšminimo tendencijas.*

Apie Bergsono „pozityviosios“ metafizikos ištakas kalbėti labai sudėtinga todėl, kad į pirmtakų idėjas jis žvelgė kaip į pagalbinę žaliavą savo intuityvistinės filosofijos statinio kūrimui; laisvai periminėjo idėjas, sąvokas, keitė jų prasmę, nardino į visiškai kitą jautriausių asmenybės psichologinių išgyvenimų kontekstą. Kitas svarbus aptariamų problemų aspektas, kad intuityvizmo pradininkas slepia tikrąsias savo metafizikos ištakas, nes *apie jam daugiausia įtakos turėjusius mąstytojus, tikriausiai norėdamas išryškinti savo teorijų originalumą, jis mažiau siai kalba.* Gvildenant įtakų problemą dera prisiminti dar vieną savitą Bergsono požiūrio į filosofinę kūrybą ir su ja susijusią filosofijos idėjų istoriją bruožą. Visi didieji mąstytojai, Bergsono įsitikinimu, klydo vertindami savo kūrybos tikslus ir įnašą į filosofijos idėjų istoriją, nes buvo įsitikinę, kad aiškina juos supantį universumą, įmina jo paslaptis, arba nuotikrovės vieną po kitos nuiminėja paslapties skraistes. Tačiau Bergsono akimis žvelgiant, tai iliuzija, nes tikrovėje filosofai pirmiausia *siekė išreikšti save, išryškinti savo svetimą objektyviam pažinimui asmeninį santykį su tikrove, jos daiktais, reiškiniais.* Filosofinio pažinimo istorija Bergsono interpretacijoje iškyla kaip artimesnė meno istorijai, kurioje kiekvienas didis dailininkas pateikia savo pasaulio viziją, nei nuosekliai objektyvumo princi-

pų siekiančiai mokslo istorijai. Akivaizdu, kad Bergsono veikaluose išdėstyta filosofinių požiūrių sistema yra suaušta iš gausybės perimtų iš kitų filosofinių sistemų idėjų (kuo mažiau Bergsonas savo knygoje ir laiškuose kalba apie jų autorius, tuo dažniau aptiksime iš jų perimtų statybinių detalių).

Bergsono pozityvioje metafizikoje, kaip ir Immanuelio Kanto filosofinėje sistemoje, įvairių filosofinių mokyklų, tradicijų bei paskirų mąstytojų idėjos susiliejo į vientisą intuityvistinės filosofijos sistemą. Svarbios čia yra ne paskiros perimtos iš įvairių mąstytojų idėjos, o pirmiausia nepriekaištingai kruopščiai kuriamas filosofinis statinys, jo sudėtinių komponentų vidinis struktūrinis ryšys, apjungiantis gausybę skirtingų detalių į sąryšingą visumą. Aptariant bergsoniškos metafizikos konstravimo principus vertėtų prisiminti ir metodologiškai svarbią filosofo mintį išsakytą programiniame Bolonijos konferencijai parengtame pranešime *Filosofinė intuicija*, kuriame kalbama apie *nereikšmingumą vertės požiūriu tos medžiagos*, iš kurios mąstytojas sukuria savo sistemos statinį lyginant su *jo kūrėjo kūrybiniu polėkiu*. Kūrybiškumas jam, kaip ir Friedrichui Nietzsche'ui, buvo išskirtinės svarbos kategorija visose kūrybinės veiklos srityse.

Bergsono intuityvistinė filosofija – tai savitas Schopenhauerio, Nietzsche'ės, neoplatonizmo, Blaise'o Pascaliao, Jeano Jacqueso Rousseau, romantinės, prancūziškojo spiritualizmo ir Rytų filosofijos sąskambis, atsiradęs sujungus subtilias psichologines ir mokslines sąvokas. XIX a. pabaigoje ryškėjanti pozityvizmo ir mechaniškojo materializmo krizė turė-

jo įtakos Bergsonui. Nusivylęs pozityvistinėmis griežto moksliskumo nuostatomis, jis pasuko gyvenimo filosofijos pirmtakų pramintais keliais. Daugiausia įtakos Bergsono nepasitikėjimui racionalaus proto galimybėmis, mokslu, teorija, praktine veikla turėjo romantinis panestetizmas, Schopenhauerio ir Nietzsche'ės „gyvenimo filosofijos“ leitmotyvai. Tačiau, skirtingai nei daugelis pirmtakų, Bergsonas vertino praktinius mokslo laimėjimus, kartu neigdamas mokslo sugebėjimą teoriškai pažinti tiesą.

Ši filosofija formavosi pozityvizmo ir evoliucionizmo idėjų klestėjimo laikais, kuomet Prancūzijoje ryškėjo antiracionalistinės pakraipos koncepcijų pakilimas. Mąstytojo kūrybinė veikla aprėpė daugiau nei pusę šimtmečio intensyvios Vakarų filosofinės minties laikotarpį. Todėl nenuostabu, kad jautraus išoriniams veiksniams mąstytojo koncepcijoje atsispindėjo dvasiniai epochos ieškojimai. „Mintis įnešanti į pasaulį kažką naujo, – rašė jis, – yra priversta skleistis per jau išsikristalizavusias idėjas, kurias ji sutinka ir įtraukia į savo srautą; todėl ir susidaro išpūdis, kad ji susijusi su epocha, kurioje gyveno filosofas, tačiau tai tik regimybė. Filosofas galėjo atsirasti daug amžių anksčiau; tuomet jis susidurtų su kitokia filosofija, kitokiu mokslu, keltų kitokias problemas, kitaip formuluotų savo mintis, tikriausiai, nė vienas skyrius iš knygų, kurias jis parašė, nebūtų toks pat; ir visgi jis pasakytų tą patį.“³

Nors Bergsonas neigė, kad priklauso konkrečiai filosofinei tradicijai ar kryptčiai, tačiau jo intuityvistinė filosofija pagrindinėmis nuostatomis ir intonacijomis artimiausia iš Schopenhauerio idė-

jų išplaukiančiai neklasikinei „gyvenimo filosofijos“ tradicijai, kurios žymiausi atstovai – Nietzsche, Wilhelm Dilthey'us, Georgas Simmelis. Bergsonas siekė sukurti naują šiuolaikišką „pozityvią“ metafiziką, kuri paneigtų Vakarų klasikinėje filosofijoje viešpatavusias dogmatiško racionalizmo nuostatas ir įtvirtintų naują požiūrį į žmogaus gyvenimą, jo misiją pasaulyje, elgesio nuostatas, moralės principus bei pagrindines kūrybinės raiškos formas. Iš čia kilo siekis nukreipti Vakarų mąstymo tradiciją nuo klasikinėje filosofijoje viešpatavusių *racionalių loginių sąvokinių sistemų* ir joms būdingų tikrovės pažinimo formų prie neklasikinei gyvenimo filosofijos tradicijai būdingų *personalistinių, intuityvistinių koncepcijų, kurios orientavosi į unikalų asmenybės patirtį ir įvairias estetines bei menines tikrovės suvokimo formas*. Tai lėmė neklasikinės filosofijos tradicijai būdingą filosofinių ir literatūrinių saviraiškos formų suartėjimą.

Bergsono kelias į naujos metafizikos kūrimą vedė per įvairius ieškojimus, ap linkkelius, gilinimąsi į įvairias mąstymo tradicijas: graikų, judėjų-krikščionišką misticizmą, prancūzų moralistų (Pascalis, Michelis de Montaigne'is), vokiečių klasikinę filosofiją, romantizmą, evolucionizmą, pozityvizmą, prancūziškąjį spiritualizmą (François Pierre Maine de Biran, Jules Lachelier, Emile Boutroux) neklasikinę ir Rytų filosofiją. Jo pasaulėžiūra formavosi revoliucingų technikos ir mokslo laimėjimų laikotarpiu ir tai neišvengiamai turėjo įtakos filosofo pasaulėžiūrai, lėmė gausybės techninės civilizacijos pavyzdžių, terminų skverbimąsi į Bergsono tekstus. Tiesa, atsikvo-

šėjus nuo šio svaigulio, vėlyvuosiuose tekstuose reiškiamas naujas požiūris į technikos triumfo pagimdytas prieštaringas pasekmes kultūrai.

Bergsonas, skirtingai nei Schopenhaueris ir Nietzsche, buvo jautresnis naujausiems tikslųjų ir gamtos mokslų laimėjimais. Jį žavėjo tiksliesiems mokslams būdingos griežtos prielaidos, būtinybė tyrinėjimuose remtis nuosekliomis analizės procedūromis, kurios turėjo užtikrinti objektyvius ir tikslus rezultatus. Šios nuostatos išskyrė Bergsoną iš gyvenimo filosofijos šalininkų.

Ankstyvojoje Bergsono filosofijoje vyravo dvi pagrindinės tradicijos: natūrfilosofinė antikos ir iš Senojo ir Naujojo Testamento išplaukianti judėjų krikščioniškoji. Pirmoji skatino gamtotyrimus su naujausiais fizikos, matematikos, biologijos laimėjimais susijusias jo mąstymo tendencijas, o antroji – apmąstymus apie žmogaus būties prasmę, etines ir religines problemas.

Pradėdamas kurti savarankišką intuityvistinę teoriją Bergsonas vis daugiau rėmėsi Schopenhauerio nubrėžta neklasikinės filosofijos tradicija, kuri formavo pagrindinę jo vis artimiau su gyvenimo filosofijos tradicija suartėjančią mąstymo kryptį. Tai, kad įvairiuose Bergsono tekstuose, laiškuose labai retai išnyra Schopenhauerio ir Nietzsche's pavardės (pavyzdžiui, didžiulėje jo raštų rinktinėje *Oeuvres* Nietzsche's vardas aptinkamas tik kartą) neturėtų klaidinti, nes šios negausios nuorodos ir lyginamoji jo ir šių neklasikinės filosofijos korifėjų idėjų analizė liudija, kad jis buvo susipažinęs su šių mąstytojų tekstais. Tačiau yra ir kitų, netiesioginių, liudiji-

mų, kurie rodo, kad Bergsonas domėjosi ir žinojo Schopenhauerio ir Nietzsche's idėjas. Pavyzdžiui, 1910 m. kovo 18 d. rašytame laiške, skirtame Estijoje gimusiam vokiečių filosofui Hermannui von Keyserlingui, Bergsono detalus pastarojo Schopenhaueriui skirtos knygos aptarimas liudija, kad filosofas susipažinęs su jo filosofija ir pats užsimeina, kad šioje knygoje aptariamose problemose „jį labai domina“.⁴

Į Bergsono veikaluose plėtojamų idėjų sąsajas su Schopenhauerio filosofija iškart atkreipė dėmesį net jo bičiuliai ir kolegos, pavyzdžiui, amerikiečių idėjų istorikas Arthuras Onckenas Lovejoy, taip pat S. Evansas, kuris 1913 m. žurnale *Le renaissance contemporaine* paskelbė straipsnį *Bergson et Schopenhauer*. Tačiau Bergsonas, nepaisant akivaizdžių sąsajų su Schopenhauerio idėjomis, atkakliai gynė pamatinių savo intuityvistinės filosofijos idėjų originalumą. Taip, pavyzdžiui, atsiliepdamas į Lovejoy straipsniuose išsakytas mintis apie jo filosofijos sąsajas su Schopenhaueriu, 1911 m. gegužės 10 d. laiške kolegai jis rašė: „Analogijos kurias jūs parodote tarp kai kurių mano požiūrių ir Schopenhauerio mane ypač stebina: aš su jais nepažįstamas, nors retkarčiais skaitau Schopenhauerį. Man atrodo, kad Schopenhaueris lieka užhipnotizuotas Kanto *daikto sąvokje* ir kad jo Valia, yra belaikė.“⁵

Dėl Schopenhauerio idėjų įtakos Bergsonas vos nebuvo apkaltintas plagijavimu. Iš tikrųjų daugelis pagrindinių šio mąstytojo idėjų (pasaulio gimimo teorija, gyvenimo samprata, intuityvizmas, kontempliacijos teorija, dviejų kontempliacijos formų – erdvinės ir laikinės

priešprieša, racionalaus ir intuityvaus pažinimo kelių išskyrimas, elitiškumas) nenurodant šaltinio yra perimtos iš Schopenhauerio. Intuityvizmo pradininkui artima „pasaulio kaip valios ir vaizdinio“ interpretacija, egzistenciniai Schopenhauerio filosofijos motyvai, mokymas apie tikrosios ir netikrosios būties sklaidą, metafizinis voliuntarizmas, orientalistiniai motyvai, daug sąsajų galime išvelgti ir juoko bei komiško terijose, apmąstymuose apie intuityvaus ir abstraktaus teorinio pažinimo santykius, požiūryje į sąvokas tik kaip etiketes, kurias paskubomis klijuojame prie konkrečių objektų.

Jis, kaip ir Schopenhaueris, būtina autentiškos kūrybos sąlyga laiko atsiribojimą nuo išorinio pasaulio, kitą nei paprastiesiems žmonėms gyvenimiškųjų vertybių sistemą, ypatingą, lyginant su įprastiniu, pasaulio regėjimo būdą. Įprastinis pasaulio regėjimas Bergsono (kaip ir Schopenhauerio) veikaluose siejamas su paviršutiniškais vartotojiškais pragmatiškais žmogaus poreikiais, o išskirtinių ir genialių asmenybių – su tarnavimu idėjai ir gilesniu požiūriu į mus supančio pasaulio daiktus bei reiškinius. Bergsonas beveik pažodžiui pakartoja Schopenhauerio mintis apie tai, kad gamta kartais gimdo žmones, kurių mintys ir jausmai menkai susiję su pragmatiškais gyvenimo nuostatomis ir todėl kai jie žvelgia į daiktus juos regi ne sau, o vardan jų pačių.

Svarbiausia Schopenhauerio filosofijos kategorija *valia*, veikiant Nietzsche's idėjoms, Bergsono veikaluose transformavosi į egzaltuotą nerimastingą „gyvybinį polėkį“ (*élan vital*) ir „trukmę“

(*durée*). Teigdamas, kad tikroji būtis būdinga gyvybingam polėkiui, kūrybai, trukmei, žmogų supantį pasaulį Bergsonas aiškina kaip vaizdinių visumą. Tikrovė jam neatsiejama nuo ją suvokiančios sąmonės. Jo koncepcijai būdinga sąmonės ribų išplėtimo tendencija, jos radikalus atskyrimas nuo materijos, autonomizavimas ir psychologizavimas. Kruopščiam įvairių sąmonės procesų aprašinėjimui ir analizei jo veikaluose teikiamas išskirtinis dėmesys.

Kartais atrodo, jog Schopenhauerio filosofijos leitmotyvai Bergsono veikaluose yra labiau pritaikyti epochos dvasiniams poreikiams. Neklasikinei filosofijos tradicijai Bergsonas suteikė *didesnį nerimo jausmą, negu tai buvo darę Schopenhaueris, Kierkegaardas, Nietzsche. Jo mąstysenai būdingas kažkoks liguistas mėgavimasis viskuo, kas nuolat keičia savo pavidalą, beveik nefiksuojama*. Net ir jo požiūris į pažinimą nuolat susipina su kupiniais intuityvumo estetiniais elementais, kurie akimirksniu griauna nuoseklią loginės minties sklaidą. Schopenhaueriui artimas ir literatūrinis Bergsono filosofijos aspektas, minties įtaigumas, įvaizdžių vaizdinumas ir jautrus psychologizmas.

Bergsono epistoliniame palikime esama panašių užuominų ir apie Nietzsche, kurio kai kurių esminių idėjų įtaka tai-

pogi buvo svarbi. Jei įdėmiau analizuosime Bergsono santykius su vokiečių filosofija, tai pirmiausia reikėtų išskirti negatyvų Kanto ir pozityvų romantikų, Schellingo, Schopenhauerio, vėlesnės „gyvenimo filosofijos“ tradicijos. Tai, ką Nietzsche dažniausiai išsakydavo aforizmu, Bergsonas išplėtojo ir įtraukė į savo filosofinę sistemą. Kalbant apie Nietzsche'ės idėjų įsiliejimo į bergsoniškos metafizikos sistemą organiškumą nevertėtų pamiršti, kad ir Nietzsche, ir Bergsonas turėjo vieną bendrą išieities tašką – Schopenhauerio iracionalios valios metafiziką. Tačiau paženklintas prancūziškos racionalistinės ir pozityvistinės tradicijos įtakos Bergsonas siekė suteikti iš Schopenhauerio ir Nietzsche's perimtomis idėjoms kiek kitokį „moksliškesnį“ pavidalą.

1910 m. birželio 19 d. laiške Isaacui Bernubi Bergsonas rašo: „Aš taip pat su didžiuliu dėmesiu perskaičiau jūsų straipsnį apie Nietzsche ir Rousseau. Jis mums atskleidžia ne tokio negatyvaus ir mažiau paradoksalaus Nietzsche's veidą, daug artimesnį Rousseau nei tai dažniausiai yra vaizduojama.“⁶ Po penkių metų straipsnyje *La philosophie française* rašydamas apie prancūzų filosofą Marie Jean Guyau Bergsonas vadina Nietzsche „garsiu“ mąstytoju.⁷

Literatūra

- ¹ Henri Bergson. *Ecrits et paroles*. – Paris: Presses Universitaires de France 1959, t. 2, p. 278.
- ² Benedetto Croce. *Logica come scienza del concreto puro*. – Bari: Laterza, 1909, p. 381.
- ³ Henri Bergson. *La Pensée et le Mouvant*. – Paris: Les Presses universitaires de France, 1934, p. 132.

- ⁴ Henri Bergson. *Correspondances*. – Paris: PUF, 2002, p. 342.
- ⁵ Ten pat, p. 410.
- ⁶ Henri Bergson. *Mélanges*. – Paris: PUF, 1972, 832.
- ⁷ Ten pat, p. 1180.

B. d.